

ARMENIA: ΟΔΟΙ-1-ΠΟΡΙΚΟ ΔΙΠΤΥΧΟ.

Critic's Point

Ἀρμενία: Ὀδοιπορικὸ Δίπτυχο.

I : ἀπαραιτήτως γενικό!

1/2014.

τοῦ ΓΙΩΡΓΟΥ ΛΕΩΤΣΑΚΟΥ.

ΣΤΑ ΝΙΑΤΑ ΜΟΥ, ὅταν τηλεόραση καὶ Διαδίκτυο ἦσαν ἄγνωστα καὶ ὁ φθίνων σήμερα Τύπος πανίσχυρος, ἦμουν μέγας ταξειδιώτης. Δὲν ἔπαψα ποτὲ νὰ εἶμαι ἀλλὰ τότε οἱ ταξειδιωτικὲς ἐντυπώσεις μου ἀπὸ μέρη ὅλο πιὸ μακρυνὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ, Βιέννη, Κοπεγχάγη, Στοκχόλμη, Λαπωνία, Νησιὰ Λοφότεν, Φινλανδία, ἀργότερα (1963) Ἰαπωνία, ἐπὶ ἀπριλιανῆς δικτατορίας τῆ Βερμανία κ.λπ., ἦσαν περιζήτητες ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες ὅπου ἐργαζόμουν, κυρίως ὡς μουσικοκριτικός. Καὶ γιὰ νὰ λέμε τὰ πράγματα ὅπως ἔχουν, περιζήτητα ἦσαν σχεδὸν μόνον ἀπὸ τὴν *Καθημερινή*, ἐπειδὴ στὸ Δημοσιογραφικὸ Ὄργανισμὸ Λαμπράκη, οἱ τότε ἐπὶ κεφαλῆς προκαθόριζαν τὶ ἤθελαν ἀπὸ ἓνα συντάκτη χωρὶς συνήθως νὰ τὸν ρωτοῦν. Ἔτσι μῆτε σκέφτηκαν ὅτι ἓνας μουσικοκριτικός, κατὰ γενικὴν ὁμολογία χωρὶς προβλήματα μὲ τὴ γλῶσσα, μπορούσε νὰ ἔχει καὶ νὰ ἐκφράζει γνώμη καὶ γιὰ ἄλλα θέματα, (ὄχι τὴν ὅποια πολιτικὴ γραμμὴ τους!) ἐπ' ἀγαθῶ τοῦ ἐντύπου.. Ἀλλὰ αὐτὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος.

Εἶχα περάσει πιά τὸ μεσοστράτι τῆς ζωῆς (κατὰ τὴν καζαντζάκεια, μετάφραση τοῦ Ντάντε) σὰν μοῦ ἀνοίχτηκαν νέοι ἀνυποψίαστοι γεωγραφικοὶ ὀρίζοντες. Κυρίως ἡ οἰκολογικὰ μαγικὰ παρθένα, ἐντελῶς ἀπομονωμένη τότε (μετὰ τὸ 1990 ἀνεπανόρθωτα στραπατσαρισμένη), κομμουνιστικὴ Ἀλβανία, πού ἐπισκέφθηκα 6 φορές ἐπὶ Ἐνβέρ Χότζα καὶ Ραμίζ Ἀλία (1981, 1982, 1983, 1985, 1987 καὶ 1990) καί, μετὰ τὴν πλείστων ἄλλων μοῦ καθάρισε τὸν ἐγκέφαλο ἀπὸ τὴν πλύση ὅπου τὸν ὑπέβαλλε ἡ σκόπιμη στρέβλωση τῆς μουσικῆς ἀπὸ τὴν «πρωτοπορεία» τοῦ δῆθεν ἐλευθέρου κόσμου, σημαντικὸ ὄπλο τῶν Δυτικῶν κατὰ τοῦ «ἐπαράτου» (!) ἀνατολικογενεοῦς σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ. Ἐνῶ μετὰ τὸ

ARMENIA: ΟΔΟΙ-2-ΠΟΡΙΚΟ ΔΙΠΤΥΧΟ.

2001, εὐτύχησα νὰ ἀποκτήσω, χάρι στὸ γάμο μου, μιὰ δεύτερη πατρίδα, τὴ Γεωργία ποὺ ἔχω ἐπισκεφθεῖ κάπου 10 φορές, δίχως ν'ἄβρω χρόνο καὶ εὐκαιρία καταγραφῆς ὅτι μὲ θάμπωσε ἀπὸ τὴ καταπράσινη καὶ πολυπόταμη φύση τῆς, πανέμορφα βουνὰ καὶ κάμπους, καὶ τὸν μοναδικὰ χαρακτηριστικὸ πολιτισμὸ τῆς (ὄχι μόνο μουσικὸ), ἐντελῶς συνομήλικο τοῦλάχιστον τοῦ μινωϊκοῦ.

Γεννημένος ἀρνητὴς ὄχι τῆς Ἑλλάδας μὰ τοῦ Ἑλλαδιστάν, θὰ εὐχόμεον ἂν μποροῦσα, νὰ περιπλανιέμαι ὀλοζωῆς στὰ πιὸ ἀπάτητα σημεῖα τῆς ὑδρογείου, ρίχνοντας πίσω μου κατάμαυρα λιθάρια. Ἔτσι, τώρα πιά ποὺ τὰ χρόνια δυσκόλεψαν τὴν ἐκ γενετῆς προβληματικὴ μου κινητικότητα, πέρυσι στὸ τελευταῖο μου ταξίδι στὴ Γεωργία, λαχτάρησα νὰ δῶ τὴ γειτονικὴ τῆς, ἐμμουσώτατη Ἀρμενία: στὴν ἐκπληκτικὴ Φιλαρμονικὴ Ὀρχήστρα τοῦ Ἐρεβάν ἢ Γερεβάν, πρὸ ἐτῶν στὸ Μέγαρο Μουσικῆς, ὤφειλα τὴν ὠραιότερη ἴσως τῶν ἑκατοντάδων ἐρμηνειῶν τῆς ποὺ ἔχω ἀκούσει, τῆς Πέμπτης Συμφωνίας τοῦ Σοστακόβιτς Αὐτὰ ὅμως στὸ ἐπόμενο.

Ἀττάκα: Τέσσερις διανυκτερεύσεις στὸ Ἐρεβάν, στοίχισαν μόλις 900 € γιὰ δύο ἄτομα, μὲ διαμονὴ σὲ ὠραῖο ξενοδοχεῖο 3 ἀστέρων, τὸ «Shirak», μὲ πλήρη ὠραιότατη διατροφή, τεράστιες καθημερινές διαδρομὲς κάποτε ἑκατοντάδων χιλιομέτρων ἐκτὸς πρωτεύουσῆς μὲ δικὸ μας ΙΧ καὶ δύο υπέροχους, ὑψηλῆς παιδείας νέους ξεναγοὺς ἀδελφία, τὴν Ἀναχίτ καὶ τὸν Τιγκράν ποὺ μιλοῦσαν θαυμάσια ρωσικὰ καὶ ἀγγλικά. Τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Τιφλίδα στὸ Ἐρεβάν, διασχίζεις ἀνετότατα σὲ 5 ὥρες μὲ 16θέσιο βάν, 5-6 ὁρολόγια καθημερινῶς. Τιμὴ εἰσιτηρίου κατ' ἄτομο: 10 €, ὅσα πληρώνω ἀπὸ τὸ σπίτι μου σὲ ταξί γιὰ τὸ Μέγαρο Μουσικῆς! Ὑπάρχει καὶ βραδυκίνητο νυχτερινὸ τραῖνο μὲ βαγκὸν-λί καὶ ἀνάλογες τιμές, ἀλλ' ἔτσι χάνεις τὴ μαγεία τῆς διαδρομῆς.

Ἡ νότια περιοχὴ τῆς Γεωργίας ποὺ διασχίζεις γιὰ νὰ φτάσεις στὴν ἀρμενογεωργιανὴ μεθόριο εἶναι πεδινὴ σὲ σχέση μὲ τόσες ἄλλες ὄρεινές περιοχές τῆς: τὴ δασώδη τους βλάστηση τῆς ἀντικαθιστοῦν καλλιέργειες, δημητριακῶν καὶ ἀμπελιῶν ἂν καλοθυμουῖμαι—τὸ γεωργιανὸ κρασί, περίφημο ἐπὶ σοβιετικοῦ καθεστῶτος, σήμερα ἐνδίδει κάποτε στοὺς καπιταλιστικὸς πειρασμοὺς ὑποβαθμίσεως τῆς ποιότητος χάριν καταναλώσεως. Φθάνοντας ὅμως στὰ σύνορα ἐντελῶς ἀπότομα περάσαμε σὲ κόσμον ἀλλοιώτικο. Ἐχοντας διασχίσει ἄπειρες μεθορίου, σπάνια συνάν-

τησα τόσο μεγάλες διαφορές ανάμεσα σὲ χῶρες ὄμορες. Ἀναμενόμενη ἢ ἀλλαγὴ σημαίας—τὴ γεωργιανή (μεγάλος κόκκινος σταυρὸς τὴ χωρίζει σὲ 4 λευκὰ τετράγωνα, στὸ καθένα ὑπάρχει κόκκινος μικρότερος σταυρὸς) ἀντικαθιστᾶ ἢ ἀρμενικὴ (τρεῖς ὀρίζοντιες λωρίδες ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω: κόκκινη, κυανῆ, πορτοκαλόχρωμη) καὶ ὁ ἀρμενικὸς θυρεὸς (λέων δεξιᾶ, ἀετὸς ἀριστερᾶ), τὶς στολές τῆς γεωργιανῆς ἀστυνομίας, ἐκεῖνες τῆς ἀρμενικῆς μὲ πηλίκια σοβιετικοῦ ἢ ρωσικοῦ τύπου καὶ τὸ γεωργιανὸ νόμισμα, τὸ λάρι, τὸ ἀρμενικὸ ντι(χ)ράμ. Πολύγλωστος ἀλλ' ὄχι γλωσσολόγος, νομίζω ὀλοφάνερη τὴν ὁμοιότητα τῆς λέξεως μὲ τὴν πανάρχαιη καὶ μακαρίτισσα πιά ἑλληνικὴ δραχμὴ. Ἡ πιὸ ἀπότομη μεταβολὴ ὅμως ἦταν τῆς γραφῆς: τὸ ἀρμενικὸ ἀλφάβητο, 39 ψηφίων ἀντιστοιχούντων σὲ 36 ἤχους, λιτόγραμμα καὶ κομψό, δὲν συσχετίζεται διόλου μὲ τὰ ὑπέροχα καμπυλόγραμμα, κατὰ τὸ πλεῖστον, 33 ψηφία τοῦ γεωργιανοῦ πού ἔμαθα νὰ συλλαβίζω. Ἐπινοήθηκε τὸ 405 ἢ 406 μ.Χ. ἀπὸ τὸν ἑλληνομαθέστατο ἱερωμένο Μεσρόπ Μαστότς (Mesrop Mash-tots, 362-440) καί, κατὰ τὴ *Βικιπαίδεια*, ἐκτόπισε προϋπάρχουσες ξένες γραφές, ἀνεπαρκεῖς γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν ἤχων τῆς ἀρμενικῆς. Ἐαφνικὰ ἔπρεπε νὰ προσανατολιζόμενοι μόνο χάρις στὶς ἀγγλικὲς ἐπιγραφές πού κατὰ κανόνα συνοδεύουν τὶς ἀρμενικές.

Ἡ Ἀρμενία, ἀρμενικὰ *Χαγιαστάν*, εἶναι χώρα κατ' ἐξοχὴν ὄρεινὴ καὶ ἴσως τόσο σεισμογενὴς ὅσο ἡ Ἰαπωνία. Μπαίνοντας στὸ ἔδαφός της, μετὰ τὸν ἔλεγχο διαβατηρίων ἀκολουθοῦμε ὅ,τι θὰ ἀποκαλοῦσα ἐθνικὴν ὁδὸ, πού συνδέει τὸ Ἐρεβάν μὲ τὴ Γεωργία: ἀντίθετα μὲ πλῆθος ἄλλων φαρδύτατων ἀρμενικῶν δρόμων πού διασχίσαμε, ἀστικῶν καὶ ὑπεραστικῶν αὐτὸς εἶναι ἰδιαίτερα στενός, δύο λωρίδες ὅλες κι' ὅλες πού χωρίζονται ἀπὸ τὴν διεθνῶς κατακυρωμένη διαχωριστικὴ γραμμὴ, συνεχῆ ἢ διακεκομμένη, ἐδῶ χρώματος κιτρίνου ἂν καλοθυμοῦμαι. Δεξιᾶ κι' ἀριστερᾶ τῆς δημοσιᾶς πανύψηλα κι' ἀπόγκρεμα βράχια, κατάφυτα ὄχι μὲ τὰ γιγαντιαῖα γεωργιανὰ δέντρα, ἀλλὰ ἀπὸ ἐξαιρετικὰ πυκνοὺς θάμνους καὶ λόχμες πού δημιουργοῦν μιὰν ἄλλη ἐντύπωση βλαστήσεως. Ὁ δρόμος, ἐπὶ 80-100 χιλιόμετρα, ὀλοένα, ἀλλ' ὄχι ἀπότομα, ἀνηφορικός, διασχίζει πλῆθος φαράγγια, πού στὸ βάθος τους ἀφρίζουν ποτάμια μὲ πεντακάθαρα νερά. Βαθμιαῖα ἀνεβαίνουμε σὲ ἓνα εἶδος «ὄροπεδίου», μὲ ἐξαιρετικὰ ἀνοιχτούς ὀρίζοντες καὶ μικρὰ κοιλάματα ἐδάφους πού σχηματίζουν χαμηλοὺς λόφους. Μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις εἶναι ἓνα τοπίο

γυμνό, με πλαστικότετους έδαφικούς κυματισμούς σε ένα ωραιότατο μαβί ανοιχτό χρώμα, που έναρμονίζεται υπέροχα με ένα γαλάζιο στερέωμα όπου ταξιδεύουν όλόλευκα σύννεφα: τοπία ονείρου που άθελα σε έκσφενδονίζουν πίσω στα χρόνια μιās όριστικά χαμένης νιότης. Τότε θεάσεις τέτοιες, πάντα εκτός Ελλάδος, με απογείωναν, προσωρινά δυστυχώς, από την επώδυνη και έναγωνία διαίσθηση του ελληνικού μου πεπρωμένου... Κάπου-κάπου, μέσα στην πλαστικότετη τούτη γεωλογική γύμνια, αντίκρυζες μεγάλες δεντρόφυτες εκτάσεις που τις διέσχιζε φαρδύ μονοπάτι, μακρόθεν όρατό. Σκόρπια χωριατόσπιτα κι' άγροικίες με άμφικλινείς (δίρριχτες τις λένε σήμερα) στέγες, δέν παρουσίαζαν καμμιάν όμοιότητα με τα αντίστοιχα γεωργιανά: πλιθόχτιστα συνήθως με 5 παράθυρα, με σιδερένια κάγκελα πάνω σε ένα μοτίβο 100% γεωργιανό που καταλήγει σε καμπύλες, αποτελούνται από ένα υπερυψωμένο ισόγειο, χτισμένο πάνω σε ήμιυπόγειο, με 5 φεγγίτες. Ξύλινη έξωτερική σκάλα όδηγεί στον άνω όροφο, κυρίως κατοικία. Οί άρμενικές άγροικίες έδειχναν πολύ άπλούστερες. Οί πρώτες όμως εικόνες από μιā νέα χώρα δέν προσφέρονται για συμπεράσματα...

Παρά την άνηφοριά, τραβούσαμε προς τó Νότο. Δεξιā ό ήλιος είχε βασιλέψει και μόλις μούχρωνε, όταν μπήκαμε στην κεντρική πλατεία μιās μεγαλύτερης πόλεως, μεταξύ άλλων και για άνεφοδιασμό σε καύσιμα. Δεξιā, αν καλοθυμοῦμαι, μιā κρήνη ή βρύση κι' άριστερā ένα τεράστιο υπερσύγχρονο σουπερμάρκετ, ανοιχτό και πλούσια φωταγωγημένο, σκέτη πρόκληση να μπεις και ν' αγοράσεις. Μάταια αναζήτησα τó όνομά τής πόλεως στο χάρτη, άλλωστε ή στάση ήταν 10λεπτη τó πολύ. Όταν ξεκινήσαμε πάλι είχε σκοτεινιάσει έντελῶς—τα άλλα αὐτοκίνητα, είχαν ανάψει φῶτα. Νύχτα πιά, φτάσαμε στο Έρεβάν, όπου μās περίμεναν ή Άναχίτ και ό Τιγκράν, που με άκραν εύσυνειδησία μās έπαιρναν συχνά στο κινητό για να δοῦν ποῦ βρισκόμαστε. Λίγα πράγματα προλάβαμε να ποῦμε, αλλά οί δυο νέοι ανέδιδαν μιā θαυμαστά θετική αύρα. Εύλογα κουρασμένους μās όδήγησαν στο ξενοδοχείο: θά συναντιόμαστε την άλλη μέρα στις 9.30 π.μ. Τσιμπήσαμε κάτι και πήγαμε για ύπνο.

* * *

Τό πρωί, στο πρόγευμα, διαπιστώσαμε ότι οί περισσότεροι πελάτες του ξενοδοχείου ήταν Ίρανοί και Ίρανές με πολύχρωμα μαντήλια στο κεφάλι και ποδήρεις φοῦστες, από την όμορο ισλαμική δημοκρατία. Όλοι

εὐγενέστατοι, μιλοῦσαν πολὺ σιγὰ. Ἀργότερα μᾶς ἐξήγησαν ὅτι στὸ Ἰράν ἐπιζεῖ μιὰ παραδοσιακὴ ἐορτὴ ὅπου ἄλλοτε ὅλοι κατανάλισκαν, κατὰ πανάρχαιο ἴσως ἔθιμο, ἄφθονο οἰνόπνευμα. Σήμερα ὅμως στὸ Ἰράν, τὸ οἰνόπνευμα ἀπαγορεύεται αὐστηρότατα. Γι' αὐτὸ καὶ πολλοὶ, ταξείδευαν αὐτοκινητιστικῶς στὴν Ἀρμενία γιὰ νὰ γευθοῦν τὸν ἀπαγορευμένο στὴ χώρα τους καρπὸ τοῦ Διονύσου.

Κάπως ἔτσι μπήκαμε στὸν νέον, ἄγνωστο κόσμο. Τὸ Ἐρεβάν μὲ εἶχε μαγέψει ἤδη κυττάζοντάς στὸ χάρτη: ἡ ρυμοτομία τοῦ ἀκολουθοῦσε τὸ πρότυπο τῆς «σχάρας», γνωστὸ ἀπὸ τὴν Τσάνγκ Ἄν, τὴ χαμένη πρωτεύουσα τῆς περιλάμπρης κινεζικῆς δυναστείας Τ'άνγκ (618-907 μ.Χ.). Πανομοιότυπὸ τῆς εἶναι, ὡς σήμερα, ἡ ρυμοτομία τοῦ Κυότο, ἀρχαίας πρωτεύουσας τῆς Ἰαπωνίας, κατὰ τὴ σχεδὸν ἀντίστοιχη περίοδο Χεϊάν (794-1185 μ.Χ.). Μὲ μιὰ οὐσιαστικότερη διαφορὰ: ἡ «σχάρα» τοῦ Ἐρεβάν, ἀπλόχωρο κέντρο μιᾶς πρωτεύουσας μὲ πληθυσμὸ 1.060.138 ἢ 35% περίπου τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας (2011), σὲ ὑψόμετρο 1000 μέτρων περίπου, περιβάλλεται ἀπὸ σχεδὸν ὀλοστρόγγυλο κεντρικὸ ὀδικὸ δακτύλιο! Ἀδύνατον νὰ χαθεῖς καὶ ὄχι μόνον ἐπειδὴ οἱ εὐδιάκριτες ὀδικὲς πινακίδες (κόκκινες μὲ κίτρινα γράμματα) εἶναι δίγλωσσες, ἀρμενικὰ καὶ ἀγγλικά. Τὸ ξενοδοχεῖο μας βρισκόταν πρὸς τὰ Ν.Δ. τοῦ κύκλου. Μπροστὰ, δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ ἀνοίγονταν πλατεῖες λεωφόροι μὲ κτίρια μᾶλλον σύγχρονα ἀλλὰ (τοῦλάχιστον σὲ πρώτη ματιά), μὲ συγκεκριμένα διακοσμητικὰ ἀρχιτεκτονικὰ γνωρίσματα ποῦ ἀντιδιέστελλαν τὴ μεγαλούπολη ἀπὸ ἄλλες σύγχρονες. Ἀνάμεσά τους ἄφθονο πράσινο, κῆποι, δεντροστοιχίες, πλατεῖες ἔδιναν ἐντύπωση σύγχρονου, ἄκρως εὐχάριστου ἀστικοῦ κέντρου.

Πρώτη μέρα γνωριμίας μὲ τὴν πόλη, ποῦ στὸ βάθος τῆς μόλις διακρίνεται τὸ μυθικὸ Ἀραράτ, καὶ τὰ κυριότερα ἀξιοθέατα: τὴν Πλατεῖα Δημοκρατίας (ὡς τὸ 1990 Πλατεῖα Λένιν: ὁ ἀνδριάντας τοῦ ἀπομακρύνθηκε) ποῦ ἡ ἀπλοχωριά τῆς καὶ συμμετρία τῆς σοῦ ἀνοίγει τὴν ψυχὴ. Ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονα Ἀλέξανδρου Ταμανιάν χτίστηκε σὲ τρεῖς διαφορετικὲς φάσεις μεταξύ 1926 καὶ 1958 καὶ τὰ κτίριά τῆς, ἐπιβλητικὰ σὲ πλάτος περισσότερο, λιγότερο σὲ ὕψος, εἶναι χτισμένα κυρίως ἀπὸ ροδόχρωμη πέτρα καὶ λαξευτὰ μὲ χαρακτηριστικὰ ἀρμενικὰ μοτίβα (λ.χ. κάθετα παραλληλόγραμμα μὲ ἡμικυκλικὴ κορυφή) καὶ ἀνάγλυφα—ἀργότερα θὰ διαπίστωνα πὼς ὅσες ἀρχαῖες ἀρμενικὲς ἐκκλησίες

ARMENIA: ΟΔΟΙ-6-ΠΟΡΙΚΟ ΔΙΠΤΥΧΟ.

είδαμε, διακρίνονταν μάλλον από αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά στοιχεία παρά από εικονογράφηση, συχνά απούσα. Τὰ κτίρια: Ἐθνικὴ Πινακοθήκη καὶ Ἱστορικὸ Μουσεῖο, ἔδρα τῆς Κυβερνήσεως, ὑπουργεῖα Συγκοινωνιῶν, Ἐξωτερικῶν καὶ Ἐπικρατείας κ.λπ. καὶ στὸ βάθος ἡ περιλαμπρὴ Ὀπερα—περὶ αὐτῆς στὸ ἐπόμενο. Βγαίνοντας ἀπὸ τὸ κέντρο ἀκολουθούσαμε δρόμους ὄλο πλατύτερους ἐνῶ προχωρώντας πρὸς ὄ,τι θὰ ἔλεγα προάστεια, καὶ ἀντικρύζοντας τὰ ὑψώματα πάνω ἀπὸ τὴν πόλη, πλήθαιναν οἱ πολυόροφες πολυκατοικίες σοβιετικῆς ἐποχῆς.

Πρῶτῃ μας ἐπίσκεψῃ ἓνα ωραιότατο μικρὸ μουσεῖο ἀφιερωμένο ἀποκλειστικὰ στὴν ἀρχαίαν Ἀρμενία. Ἐκεῖ διαπίστωσα ὅτι μοῦ ἦταν γνωστότατῃ μὲ τὴν ἀσσυροβαβυλωνιακὴν ὀνομασία... Οὐραρτοῦ, συνδεδεμένη μὲ τὴ σφηνοειδῆ γραφὴ! Ἡ Οὐραρτοῦ (860-590 π.Χ.), πάνω στὰ ἀρμενικὰ ὑψίπεδα, ταυτίζεται μὲ τὸ βιβλικὸ Βασίλειο τοῦ Ἀραράτ ἢ τῆς Βάν. Ὅπλα, ἐν οἷς, ἂν καλοθυμοῦμαι, πελώριες στρογγυλές ἀσπίδες. οἰκιακὰ σκεύη διαφόρων χρήσεων καὶ μεγεθῶν, τεράστια πιθάρια γιὰ κρασί, λάδι καὶ σιτηρά, λεπτομερέστατες ἀναπαραστάσεις τῆς τότε καθημερινῆς ζωῆς. Ἄν δὲ σφάλω, ὅλα ἦσαν εὐρήματα ἀνασκαφῶν στὴν περιοχὴ. Μιὰ, ἀνάμεσα σὲ πάμπολλες ἄλλες, πινακίδα σφηνοειδοῦς γραφῆς σὲ πλάκα ἀπὸ βασάλτη χαρακτηρίζεται «ληξιαρχικὴ πράξις γεννήσεως» τοῦ σημερινοῦ Ἐρεβάν. Κτίτοράς του, πού τὸ ὄνομασε Ἐρεμπούνι [Erebuni: τὸ «Ἐρεβάν» ἀποτελεῖ μετεξέλιξις αὐτῆς τῆς ὀνομασίας] ὁ βασιλιάς Argishti Α', τὸ ἔτος 782 π.Χ. Ἔτσι ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἀρμενίας εἶναι ἀρχαιότερη καὶ τῆς Ρώμης, (ἔτος κτίσεως: 753 π.Χ.). Ἀπὸ τὴν Ἀρμενία λέγεται ὅτι πέρασαν καὶ οἱ Μύριοι τοῦ Ξενοφῶντος, πού τὴν περιπέτειά τους ἱστορεῖ στὴν *Κύρου Ἀνάβαση*. Ἀπὸ τίς ἀναγνώσεις μου βυζαντινῆς ἱστορίας, εἶχα ἀποκομίσει διάχυτην ἀλλ' ἔντονην ἐντύπωση στενοτάτων σχέσεων Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ Ἀρμενίας: κατὰ τὸ γάλλο πολιτικὸ Ἐδουάρδο Ἑρριό (Édouard Herriot, 1872-1957), *La culture c' est ce qui reste quand on a tout oublié* (Παιδεία εἶναι αὐτὸ πού μένει ὅταν ξεχνιῶνται τὰ πάντα). Ἐπιστρέφοντας στὴ Γεωργία, ὅπου διέθετα Η/Υ, βυθίστηκα στὸ Διαδίκτυο: καὶ διαπίστωσα ὅτι ὅλη ἡ δυναστεία τῶν Ἡρακλειδῶν (610-705 μ.Χ: ὀκτώ αὐτοκράτρες!) ἦταν ἀρμενικῆς καταγωγῆς, ὅπως ἐπίσης ὁ Φιλιππικὸς Βαρδάνης (αὐτοκράτορας: 711-13), ὁ Μιχαὴλ Α' Ραγκαβῆς (811-813), ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος (813-820), καὶ ὁ πολὺς

Ἰωάννης Τσιμισκῆς, γόνος τῆς ἀρμενικῆς οἰκογενείας Κουρκούα (969-976· «τσιμισκῆς» εἶναι παραφθορά τοῦ ἀρμενικοῦ «μικρόσωμος»).

Τὸ Μνημεῖο τοῦ Ἀρμενικοῦ Ὁλοκαυτώματος, πολὺ μεγαλύτερο τοῦ μουσείου πού ἐπισκεφθήκαμε ἀλλὰ καὶ αὐτονόητα μικρότερο τοῦ ἀντίστοιχου Ἰσραηλινοῦ Yad Vashem στὴν Ἱερουσαλήμ, περιβάλλεται ἀπὸ ἓνα δάσος δέντρων μὲ πρασινόλευκα φύλλα πού φυτεύουν ὅλοι οἱ διαπρεπεῖς ξένοι ἡγέτες καὶ πολιτικοὶ ἐπισκέπτες τῆς Ἀρμενίας. Πάμπολλα ξένα πασίγνωστα ὀνόματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα χαρακτηριστικὰ συγκράτησα τοῦ Βλαντιμίρ Πούτιν ἀλλὰ λησμόνησα τοῦ Ἑλληνοσ (ὑπουργοῦ, θαρρῶ), πράγμα πού σίγουρα ἄξιζε... Εἶναι ἓνα μουσεῖο, συναρπαστικὸ γιὰ τὸν ἱστορικό, πού ἀναπλάθει τὸ παρελθὸν μέσα σὲ πληροφορίες, ἀριθμούς, στατιστικὲς: τόσες ἀρμενικὲς κοινότητες σὲ ὅλη τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορία, πληθυσμὸς καθεμιᾶς, τόσα σχολεῖα, μὲ ἀριθμούς μαθητῶν, τόσα μοναστήρια κι' ἐκκλησιᾶς καὶ τί, ἐλάχιστο ποσοστὸ ἀπὸ αὐτὸ τὸ σφύζοντα κόσμος ἐπέζησε τοῦ ὀλέθρου, ἀποτυπωμένου σὲ πλουσιότατο καὶ ἀνατριχιαστικὸ φωτογραφικὸ ὕλικό Ἀπερίφραστα ἀντίθετος σὲ κάθε μορφή ρατσισμοῦ καὶ φονταμενταλισμοῦ (ὅπως ἀποκαλοῦν συγκεκριμένη μορφή συγχρόνων ἑτεροδόξων ρατσιστῶν δίχως τίποτε τὸ ἀνθρώπινο) ἔσκυβα πάνω ἀπὸ τίς προθήκες, διάβαζα ἀριθμούς, ἔβλεπα ἀρμενικὰ βιβλία τυπωμένα πρὶν ἀπὸ τὸ ὀλοκαύτωμα, μαυρόασπρες ὁμαδικὲς φωτογραφίαι κοινοτήτων στὶς καλὲς μέρες ἀλλὰ καὶ φρικαλεοτήτων κι' ἀναρωτιόμουν: «πρὸς Θεοῦ, ΓΙΑΤΙ;».

Βαθμιᾶ, κυκλοφορώντας στὸ Ἐρεβάν, ἀνακάλυπτα μιὰ πόλη μὲ πλουσιότατη μουσικὴ ζωὴ, καὶ τόσο εὐχάριστη στὴν ὁποίαμποροῦσα ἄνετα νὰ ζήσω, πλήρως ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὸν ἐρασιτεχνικὸ πολιτιστικὸν ὀλοκληρωτισμὸ πού διαφεντεύει τὴν κοινοβουλευτικὴν (ἢ... κυνοβουλευτικὴν;) Ἑλλάδα. Ὅσο περίεργο κι' ἂν φανεῖ, ἀπὸ τὸ Ἐρεβάν, πού δὲν ἔχει τίποτε νὰ ζηλέψει ἀπὸ εὐρωπαϊκὲς μεγαλουπόλεις, παραμένοντας ὅμως πάντα στὰ μέτρα τοῦ ἀνθρώπινου (δὲ θυμοῦμαι λ.χ. οὐρανοξύστες...), μὲ μάγεψαν περισσότερο οἰκοδομήματα καὶ μνημεῖα σύγχρονα, σχεδιασμένα πάντα μὲ γνώμονες κομψότητα καὶ ἀρμενικότητα: δύο σύγχρονοι καθηδρικοί, χτισμένοι μετὰ τὸ 2000: ὁ φωτεινός, Ἅγιος Γρηγόριος, ἀριστοῦργημα ξυλογλυπτικῆς πού δὲν ἔλεγα νὰ ἀποχωριστῶ καὶ ὁ ἐξ' ἴσου φωτεινός, χτισμένος ἀπὸ ἐρυθρορόδινη πέτρα Ἅγιος Ἰωάννης, «τάμα» ἀρμενίου Κροῖσου πού πλάϊ στὴν πάγκαλην ἐκκλησιά,

ὡς ἄλλος Φαραώ, ἔχτισε ἐν ζωῇ τὸ μαυσωλεῖο του, ἀχρείαστο νὰ τοῦ εἶναι... Ἀνοικτὸς στὸ κοινὸ ἀπὸ τὰ μέσα 2013, αὐτὸς ὁ Ἅγιος Ἰωάννης, ἐπίσης πλημμυρισμένος φυσικὸ φῶς ἀλλὰ καὶ οὐράνια λειτουργικὴ μουσικὴ ἀπὸ γυναικεῖες φωνές, μὲ ἀραιή, ἀριστοτεχνικὰ τοποθετημένη, μεσαιωνικόμορφη εἰκονογράφηση, εἶναι ἀφιερωμένος σὲ τέσσερις φερώνυμους ἁγίους: τὸν Πρόδρομο, τὸν Ἀπόστολο, τὸ Χρυσόστομο καὶ ἕναν Ἀρμένιο.

Κλείνω τὴν καταγραφή ὅσων πρόλαβα νὰ ἀπομνημονεύσω ἀπὸ τὸ Ἑρεβάν, μὲ ἕνα ἐπιβλητικὸτατο, ἡρωϊκοεπικὸν ἔφιππον ἀνδριάντα τοῦ Ἀρμενίου Διγενῆ Ἀκρίτα, Δαυῖδ τοῦ Σασσούν, κύριον ἥρωα τοῦ μεγάλου ἀρμενικοῦ ἔπους «Οἱ Ριψοκίνδυνοι τοῦ Σασσούν» (ἀγγλ. *The Daredevils of Sassoun*, 8ος-10ος αἰώνας μ.Χ.), σὲ 4 μέρη, πού διασώθηκε μόνο χάρις στὴν προφορικὴ παράδοση καὶ καταγράφηκε μόλις τὸ 1873, ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο τῆς Ἀρμενικῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας Garegin Servantstian, μὲ ἐπαφές στὰ πιὸ μακρυνὰ καὶ δυσπρόσιτα μέρη τῆς Δυτικῆς Ἀρμενίας, ὅπου ἡ ζωὴ ἐπὶ χιλιάδες χρόνια εἶχε ἐλάχιστα ἀλλάξει. Τὸ 1874, ὁ ἐπίσκοπος, πού ἔβαλε ἕνα μόνο λαϊκὸ βάρδο νὰ θυμηθεῖ ὅλο τὸ ἔπος, ἐξέδωσε τὴν καταγραφή του στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκτοτε τὸ ἔργο διαδόθηκε, ἔγιναν ἐπιστημονικότερες ἐκδόσεις του κ.λπ.: λέγεται ὅτι ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία του εἶναι ἀνώτερη ἐκείνης ὡς ἱστορικοῦ καὶ γλωσσολογικοῦ ντοκουμέντου¹. Θέμα του οἱ ἀγῶνες τοῦ ἀρμενικοῦ λαοῦ κατὰ τῶν Ἀράβων... Κύτταζα τὸν ἀνδριάντα, μὲ τὸν ἥρωα πάνω σὲ ἄτι ὀρθωμένο στὰ πίσω του πόδια νὰ κρατᾶ γυμνὸ τὸ ξίφος του, καὶ σκέφτηκα πόσο ἔχει λείψει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, πάμπλουτη σὲ ἥρωες καὶ μύθους, ἡ τέχνη αὐτὴ, ἡ σνομπαρασιμένη μεταπολεμικὰ ἀπὸ τὴ Δυτικὴν Εὐρώπη, σωστὴ πόρνη διακοσμητισμοῦ καὶ διανοουμενισμοῦ, γιὰ νὰ συμπληρώσω τὴ σκέψη τοῦ Γιάννη Χρήστου. Καὶ σκέφτηκα τὴ σύγχρονη Ἀθήνα πού πόρθησαν μὲ τὸ ἀζημίωτο Ζογγολόπουλοι καὶ Βαρῶτσοι, χάρις στὴν εὐνοια πολιτικῶν ἡγεσιῶν μὲ στόχο τὴν ἄνωθεν καὶ ἔξωθεν μεθοδευμένη ἀφιστορικοποίηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

¹ Ἡ παράγραφος ἀπὸ δύο διαδικτυακούς τόπους: α) http://en.wikipedia.org/wiki/David_of_Sassoun καὶ β) http://en.wikipedia.org/wiki/Daredevils_of_Sassoun.

ARMENIA: ΟΔΟΙ-9-ΠΟΡΙΚΟ ΔΙΠΤΥΧΟ.

Τὸ ἐπόμενο διήμερο ἀφιερώθηκε σὲ διαδρομὲς δεκάδων χιλιομέτρων κυρίως ἀνατολικά τοῦ Ἐρεβάν: Θυμοῦμαι μόνον τὶς τρεῖς ἀπολήξεις τῶν διαδρομῶν αὐτῶν, μέσα ἀπὸ ἐναλλασσόμενες κυματιστὲς γυμνὲς βουνοπλαγιὲς ἀλλὰ τώρα καὶ πυκνότατα δάση μὲ μεγάλα δέντρα (ὄξυες; βελανιδιές;) Ἡ μία ἦταν ἡ λίμνη Σεβάν, ὁμορφὴ ἀλλὰ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν λίμνη τῆς Γαλιλαίας στὸ Ἰσραήλ, σὰ θάλασσα μὲ ἥπιο κυματισμὸ ποὺ χάλαγε τοὺς ἴσκιους τῶν ἀραιῶν λευκῶν νεφῶν στὴ γαλάζια τῆς ἐπιφάνεια. Μετὰ τὸ γεῦμα μας μὲ ὑπέροχα λιμνίσια ψάρια, συνεχίσαμε γιὰ τὸ λεγόμενο καθεδρικό τοῦ Ἐσμιατζίν [Echmiadzin], τὴν «πρώτη ἐπίσημη Χριστιανικὴ ἐκκλησία τοῦ κόσμου» κατὰ τοὺς τουριστικούς ὁδηγούς. Χτισμένη τὸ 301 π.Χ., εἶναι σειρὰ ἐρειπίων δίχως σκεπή, μέσα σὲ κοιλάδα ὀλοῦθε ἀγκαλιασμένη ἀπὸ δάσος: δύο μόνον θαρρῶ ἐξαιρέσεις, ἡ σκεπασμένη «τραπεζαρία» τῶν μοναχῶν καὶ μιὰ μικρὴ ἐκκλησία στὰ ἀριστερά. Ἀνάμεσά τους ὅ,τι ἀπομένει ἀπὸ μιὰ χιλιόχρονη καστανιά ποὺ δυστυχῶς κάηκε πρόσφατα ἀπὸ μεθυσμένους, λέγεται, βανδάλους... Τὴν ἐπόμενη, ἐπισκεφθήκαμε σὲ ἓνα ὑπέροχο ὕψωμα περιστοιχισμένο ἀπὸ βαθύτατα κολπώματα γυμνοῦ ἐδάφους σὲ ἀπαλὲς καμπύλες, τὸ Γκαρνί [Garni], «μοναδικὸ εἰδωλολατρικὸ ναὸ τῆς Ἀρμενίας» κατὰ τοὺς ταξιδιωτικούς ὁδηγούς, ρυθμοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ, μὲ πρόσβαση (;) χάρις σὲ ὀκτώ-δέκα πανύψηλα σκαλοπάτια. Ἡ Ἀναχίτ, μὲ βεβαίωσε ὅτι πρωτοχτίστηκε τὸ ἔτος 2133 π.Χ. ἀλλὰ ἂν κάτι ἀπομένει ἀπὸ μιὰ τόσο ἀρχαία χρονολογία, εἶναι πανέμορφα ἀνάγλυφα πάνω στὶς μετώπες, ἴσως προερχόμενα ἀπὸ χρόνους τόσο ἀρχαίους. Τὸ κτίσμα, ποὺ χάρις σὲ ἀλλεπάλληλες ἀναστηλώσεις ἐπέζησε ἀπείρων σεισμῶν, εἶναι σαφέστατα ρωμαϊκό. Πλάϊ του, ρωμαϊκὰ λουτρά μὲ ὠραιότατο ψηφιδωτό, ἔργο Ἑλλήνων δούλων, ποὺ ἐκδικήθηκαν τοὺς προφανῶς ἀνελλήνιστους ρωμαίους ἀφέντες τους μὲ μιὰν ἐλληνικότατη ἐπιγραφή: ΜΗΔΕΝ ΕΒΓΑΛΑΜΕΝ !!! (Δικά μου τὰ θαυμαστικά). Περισσότερο ὅμως ἀπὸ τὰ κτίσματα, ἐγὼ χαιρόμουν τὴν ἀπόκοσμη φθινοπωρινὴν ὁμορφιὰ τοῦ ἀρμενικοῦ τοπίου, γαλήνη πάσχουσας ἐλληνικῆς ψυχῆς τοῦ 2013. Κατακλείδα τοῦ ὁδοιπορικοῦ, καὶ ἀνεξίτηλη ἐμπειρία του: ἡ Ὅπερα τοῦ Ἐρεβάν.
